

Орто Халыма улуунун
Налимской орто оскуолата

Саха тылын интернет ситимигэр туттуу содуллара

Үлэни толордо:

Налимской орто оскуолатын

9-с кылааһын үөрэнээччитэ

Рязанская Арина Артуровна

Салайааччы саха тылын уонна литературатын учуутала:

Еремеева Василиса Васильевна

* **ҮЛЭМ ТЕМАТА:** “Саха тылын интернет ситимигэр туттуу содуллара”

* **ҮЛЭМ АКТУАЛЬНООНА:** Сайдьы тэтиминэн сотовай телефон, интернет үйэтэ үүнэн, төрөөбүт тылбытын сыыһа туттуу элбээтэ. Бу кэлэр көлүөнэ ыччакка дьайыыта улахан. Маны туоратарга туох улэтин ытыахха сөбүн чинчийэн көрдүм.

* **ҮЛЭМ СЫАЛА:** Бу маннык саха тылын сыыһа туттуу быраабыланы билбэт оҕолорго дьайыыта улаханын билиһиннэри, көннөстөр ньымалары туһаналларыгар интэриэстэрин тардыы.

* **МАННЫК ЧИНЧИЙИИЛЭРИ ЫЫТТЫМ:** Оскуола оҕолоругар уонна учууталларга араас ыйытыылары биэрэн тэннээн, ырытан көрдүм.

О5о төрөөбүт тыла үөрэ5и-билиини кэбэ5эстик ылынар, өйө-толкуйа тобуллар, майгыта-сигилитэ олохсуйар, айар-тутар дьо5ура сайдар айыла5аттан айылыбыт эйгэтэ буолар. Норуот олохсуйар оло5о, тыына-дыла5ата тылыгар сөнгөн сылдыар. О5о төрүө5үттэн ийэ тылын эйгэтигэр иитилиннэ5инэ, омуку кутун-сүрүн, өр үйэлэргэ муспут муударанын этигэр-хааныгар ингэринэр, төрөөбүт тылын бэйэтин омукун ытыктыыр-харыстыыр киһи буолар.

- * Сахалыы таба суруйууга “босхо барыы” диэн ааттанан, сурук сүрүн тосхолун, быраабылаларын улам тутуспат буолуу күүһүрэн иһэр. Онон литература, сурук-бичик сиэрэ-нуормата сатарыйар куттала үөскээтэ. Таба суруйуу саҥа тосхолун, быраабылатын тиһигин ырытан олоххо киллэриити – уталыйбат күннээ5и кыһал5абыт буолла.

- * Интернет, сотовай үйэтэ үүнэн, “Батсаап”, “В контакте”, “Скайп” курдук сыһыарыылар нөнгүө саха тылын араастаан кылгатыы баар буолбута быданнаата. Бу барыта тылы буюмурдуу, онтон симэлитии, нууччатымсытыы буоларын туһунан билигин учуонайдар бары да аһаҕастык суруйаллар.
- * Сибииргэ олохтоох атын норуоттар тылларыгар тэннээтэххэ, саха тыла күннээҕи олоххо туттуллуутунан, эйгэтэ киэнгинэн, үөрэх эйгэтигэр туһанылыытынэн, уопсайынан, бары өттүнэн ордук туруктааҕа туох да саарбаҕа суох. Ол да гыннар, бэйэбит ирдэбилбитигэр, эрэйэрбитигэр эппиэттэспэтэ бэрт элбэх. Биллэрин курдук, тыа сирэ сахабыт тылын саамай иитиэхтэнэ сытар биһигэ аатырар. Аатырар этэ... Ол эрэри, билигин сотовай телефон үйэтэ үүнэн, төрөөбүт тылбытын сыһа туттуу элбээтэ.
- * Оскуола оҕолоруттан анкета ыытан маннык түмүккэ кэллим. Оскуолаҕа 53 оҕо баарыттан, сотовай телефоннаах 44 оҕо баар. Бу оҕолор бары кэриэтэ “Батсаап”, «В контакте», «Скайп», «Инстаграмм», курдук араас сыһыарыылары туһаналлар, араас группаларын тэринэн бэйэлэрин истэригэр кэпсэтэллэр. Дьэ бу кэпсэтиигэ тыллары араастаан кылгатан, бэйэлэрэ эрэ өйдүүр гына уларыталлар. Бу түмүгэр сахалыы тылбыт, онтон да суох уһун аһаҕастаах, дифтоннаах курдук ыарахан тылбыт, санабыт туруга өссө мөлтөөтө.

1. Ватсап нөүө үксүгэр сахалыы суруйабын ду, нууччалыы ду?

Бу ыйытыга 6 050 сахалыы, 9 050 нууччалыы, онтон иккиэннэринэн 8 050 суруйар

2. Төһө элбэх кылгатыыны туһанабын. Холобурда суруй

Бу ыйытыга 21 050 бары кылгатын суруйаллар, 2 эрэ 050 кылгаппат эбит.

3. Саха тылын уруогар суругунан улэ онороргор ватсапка суруйар курдук кылгатыынан суруйабын дуо?

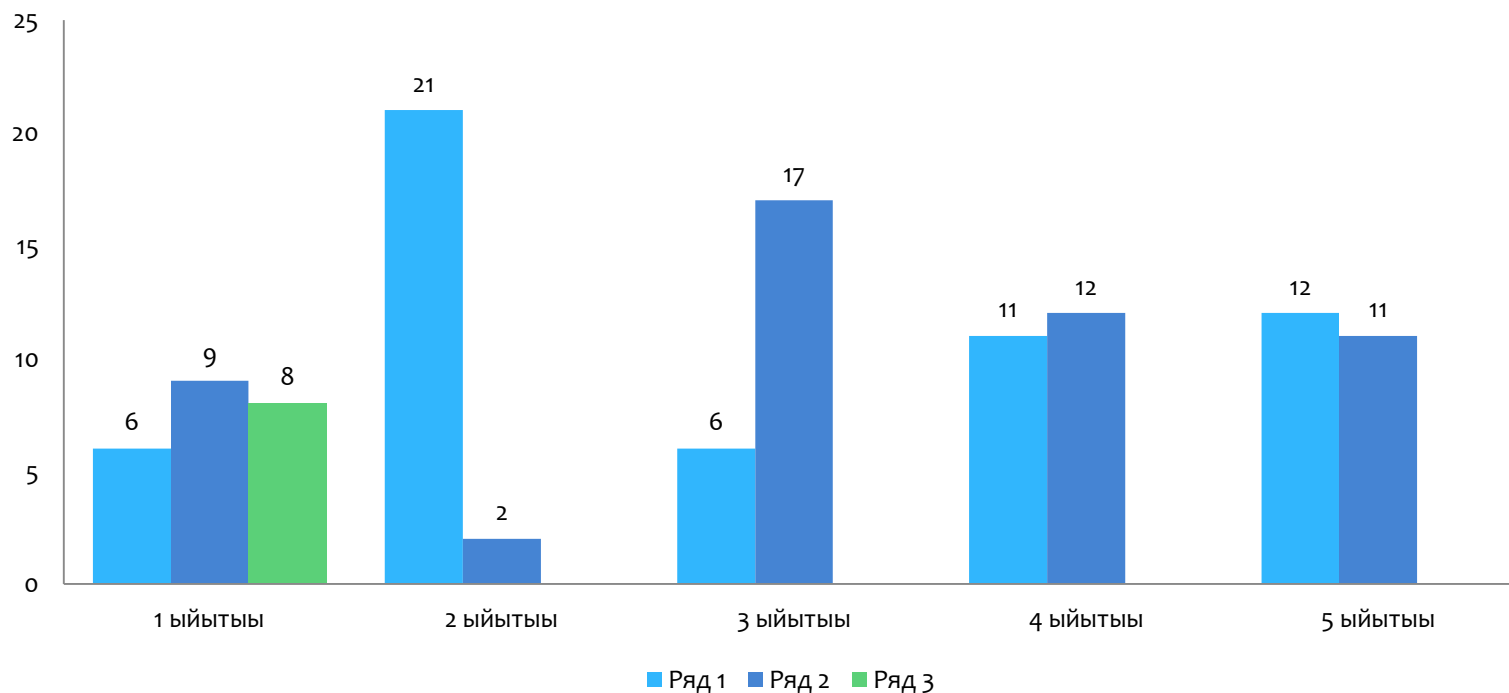
6 050 кылгатыынан суруйаллар, 17 050 уруокка кылгаппаппыт диэбиттэр.

4. Ол кылгаппыккын бэрэбиэркэ саҕана көннөстөбүн дуо?

11 050 кылгаппыттарын бэрэбиэркэлэнэн көннөстөллөр, 12 050 көннөстүбэттэр.

5. Итинник кылгатыы оҕоҕо сөпкө суруйарыгар мэхэйдиир буолуо дуо?

12 050 мэхэйдиир дииллэр, 11 050 итинник кылгатыы сөпкө суруйарга мэхэйдээбэт диэтилэр.

Учууталларга ыппыт анкетам түмүгэ маннык:

1. Ватсап нөңүө үксүгэр сахалыы суруйа5ын ду, нууччалыы ду?

Бу ыйытыыга 6 учуутал сахалыы, 3 учуутал нууччалыы, 3 учуутал иккиэннэринэн суруйаллар.

2. Төһө элбэх кылгатыыны туһана5ын? диэн ыйытыыга 8 учуутал кылгатар, 4 учуутал кылгаппат эбит.

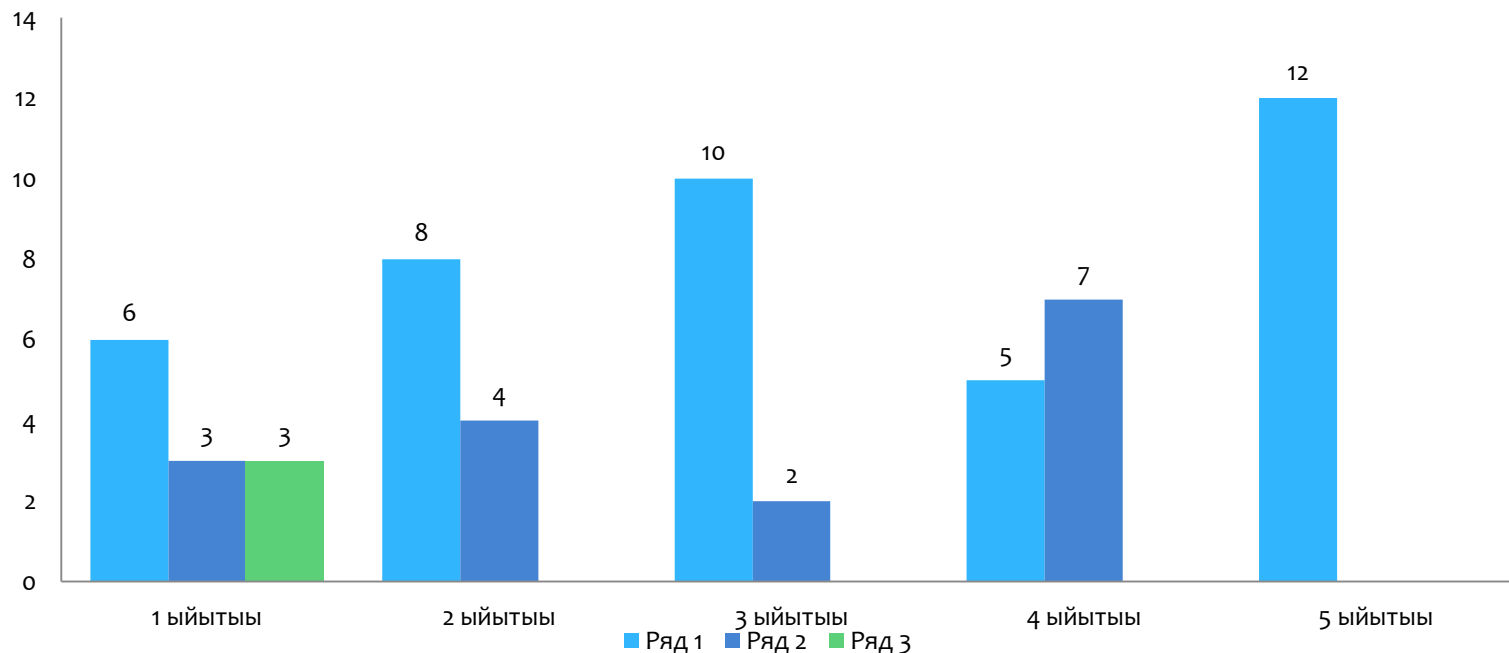
3. Эн уруокка о5олор ватсапка суруйар курдук кылгатыынан суруйаллар дуо? диэн ыйытыыга 10 учууталга о5олор кылгатыынан суруйаллар, 2 учууталга суох.

4. Ол кылгаппыттарын бэйэлэрэ сыһанан аа5аллар дуо? диэннэ 5 учууталга о5олор сыһанан аахпаттар эбит, оттон 7 учууталга сыыа дииллэр эбит.

5. Итинник кылгатыы о5о5о сөпкө суруйарыгар мэхэйдиир буолуо дуо? диэн ыйытыыга 12 учуутал бары, биллэн турар, мэхэйдиир дииллэр.

6. Ханнык ньымалар көмөлөрүнэн итини туоратыахха сөбүй?

Сахалыы кинигэ аа5ыы, сурук үлэтин элбэхтэ суруйуу, быраабылалары үөрэтии, сөпкө санарарга үөрэтии, сахалыы тылы, дор5оону үөрэтии.

Аны аҕыйах холобурунан саха тылын төһө уларыталларын көрүүххэ:

Тыллар, этии ситимнэрэ	Ватсапка уларыталлара	Тыллар, этии ситимнэр	Ватсапка уларыталлара
Тугу гынаҕын	Тгу гнагн	аччатын	Ачатн
хайдаххыный	хйдахнй	наада	Нада
билигин	Блигн	ыраатта	Ырата
дуо	до	ырыабытын	Ырыаҕтн
биьиги	Бьиги	суох	Сох
Туох сонун	Тох сон(тс)	аьаа	Аьа(ок)
Ким баарый	Кб	ханна	Хна
гынаҕыт	Гнагт	учугэйдик	Учээйдик
өйдөөбөтум	ойдоботм	Буоллун	Болн

Бу холобурдартан көрдөххө, үксүгэр аьаьас дорҕооннору, дифтону уонна хоһуласпыт бутэй дорҕооннору көтүтэр эбиттэр.

* «Сахалы суруйар наһаа долго уонна телефон нуччалыы словарьдаах буолан, автоматически нууччалыы тылга заменяйдаан биһэр» дииллэр. Бу этииттэн ылан көрдөххө, этии ис хоһооно өйдөнөр, ол гынан баран абыях тыл нуорма быһыытынан таба суруллар, атытара суруйар кини «фантазиятыгар» олобурар.

Этии	Ватсапка кылгаталлара
Хайа бугун туох сонун баарый ?	Хйа бугн тох соун барй
Бугун кизьэ концерт буолар быһыылаах.	Бгн кезэ конц болар былх.
Билигин биһиги оонньуу барабыт .	Блигн быги онньу брабт
Учугэйдик ырыабытын ыллаххытын наада.	Учейдик ырыабытын ыллаххытын наада.

* Көрөрбүт курдук, элбэх тылы араастаан кылгатын суруйар эбиппит. Маннык суруйуу ситэ грамматика быраабылаларын, литературнай тыл нуорматын билбэт оҕолорго төһө охсуулаах буолуоҕай уонна тылбыт сайдыытын улаханлык атахтыыр кутталлаах буолла.

* Билинни кэмнэ эдэр ыччат ордук тылы кылгатын, сорох түгэннэ эбэн уонна тылы көспүт суолтатыгар туттар, санарар идэлэннэ. Бигэргэтиллибит литературнай нуорманы тутуспакка, бас-баттах бэйэтэ билбитинэн туттар, этиигэ ардыгар бэйэтэ да айан киллэрбит тыллара үгүс буолаллар. Ону таһынан, хас да тылы холбуу тутан санарыы көстүүтэ дэлэйдэ. Санарыы эрэ буолуо дуо, санарары ааһан суруйуу үксээтэ. Маны тэнэ, кирири тыллар «саха уонуттан түспэт» буолбуттара, киэн туттуу биир көрүнэ буолан үксээтилэр.

* **Маныха туох тиэрдэрий?**

- Балысханлык сайдар олохпут тэтимигэр оуустарабыт.

- Аржаа дойдулартан хаалсыбат буолуу муодатын буруйдуубут.

- Ону тэнэ, үгүс дьон сыһатык, сымсатык санараллар. Ардыгар бэйэлэрин санааларын сатаан саһылаан эппэттэр, кылгаабыт, кылгатыллыбыт, бэйэлэрэ кылгаппыт тылларынан быһаарсаллар.

- Билинни кэмнэ кинигэни аабы абыаата, классическай айымнылары буолбакка, биир үксүн беллетристиканан үлүһүйүү үксээтэ, «арабас пресса», криминал аабааччы интэриэһин, болбонтотун ордук тардар буолла.

Итини хайдах туоратабыт?

- * Саха тылын уроктарыгар элбэх суругунан улэни толоруохха наада;
- * О5050 кыра эрдэ5иттэн (уһуйаантан са5алаан) сөпкө сахалыы сангарыы дьарыктарын киллэриэххэ сөп;
- * Элбэх “Аман өс” курдук сахалыы сөпкө сангарыы конкурстарын тэрийиэххэ наада;
- * Эдэр ыччаты, чуолаан оскуола саастаах о5олору электроннай кинигэ онорон угуйуохха сөп;
- * Саастарынан арааран анал литературата олохтуохха. Билинни кэм бестселлердэрин сахалыы тылбаастыахха;
- * НВК сонуннарыгар субтитр баар буоларын туруорсуохха наада. Холобур, субтитр киьи санатын суруйан иһэр, сыһатын кыһылынан көрдөрөр иһиэхтээх.

Мин санаабар, ити эрэ Саха тылын харыстыа. Биһиги бары Сахабыт тылын харыстыахтаахпыт, атын омуктар биһиги туспутугар кыһаныа суохтара.

- * Тыл уларыйыыта олох уларыйыытыттан быһаччы тутуруктаах. Үчүгэй олох кэллэбинэ, тыла-өһө эмиэ үчүгэй буолар. Оттон куһаҕан олох кэллэбинэ, хобдох тыл-өс бөҕөтө кулгаахпытыгар толору хааланар, ону таһынан тылы, ис хоһоонугар ингэ-тоно барбакка, туһаайан эрэ туттуу туох да сүр элбиир.
- * Тыл- омук биир саамай ураты бэлиэтэ. Хайа да омук бэйэтэ тыллаах буолан, туспа омук аатырар. Тыла суох- омук суох.

* Туһаныллыбыт литература:

* 1. Гурьев Г., ХИФУ доцена «Төрөөбүт тылбыт сүөгэйэ» ыстатыһа

* 2. Иванов М.С. — Багдарыын Сүлбэ «Саха киһитэ аныгы үйэ ирдэбилигэр эппиэттиир дуо?» ыстатыһа

* 3. Колесова А. «Сахам тыла барахсан» ыстатыһа. “Саха сирэ” хаһыат 13.02.2013 сыл

* 4. Филиппов Г.Г. «Саха тылын үөрэтии сүрүн дуу, самалык дуу?» СГУ профессора. Республика учууталларын 11 сийиэһиттэн

* 5. “Сахалыы таба суруйуу тылдыта”
Дьокуускай РНА СО ССНК изд-вота, 2007